

ПЕРЛОКУТИВНІ ІНДИКАТОРИ ІМПЛІЦИТНОГО СМISЛУ У ВИСЛОВЛЕННЯХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Л.Р. Безугла, канд. філол. наук (Харків)

Стаття присвячена систематизації перлокутивних індикаторів імпліцитного смислу – мовних засобів, що вказують на наявність перлокутивної цілі адресанта донести до адресата іллокутивну і / або пропозиційну імплікацію. В німецькомовному розмовному дискурсі у якості таких індикаторів функціонують метакомунікативні контактиви – мовленнєві акти підтримання комунікативного контакту з адресатом.

Ключові слова: адресант, адресат, дискурс, імпліцитний смисл, індикатор, контактив, метакомунікація, перлокуція.

Л.Р. Безугла. Перлокутивні індикатори імпліцитного смислу в висказуваннях німецького мови. Стаття присвячена систематизації перлокутивних індикаторів імпліцитного смислу – вербальних засобів, які вказують на наявність перлокутивної цілі адресанта донести до адресата іллокутивну і / або пропозиційну імплікацію. В німецькомовному розмовному дискурсі в якості таких індикаторів функціонують метакомунікативні контактиви – мовленнєві акти підтримання комунікативного контакту з адресатом.

Ключевые слова: адресант, адресат, дискурс, имплицитный смысл, индикатор, контактив, метакommunikation, перлокуция.

L.R. Bezugla. Perlocutionary markers of implicit meaning in German utterances. The article deals with systematization of perlocutionary markers of implicit meaning – verbal means indicating a perlocutionary goal of the speaker to render an illocutionary and / or propositional implication to the hearer. The function of such markers in the German dialogical discourse is performed by meta-communicative contactives – speech acts of keeping communicative contact with the hearer.

Key words: contactive, discourse, implicit meaning, hearer, marker, meta-communication, perlocution, speaker.

Висока концентрація імпліцитних смислів у повсякденному спілкуванні в природній мові сьогодні є очевидною. Доведено, що в реальному мовленні більшість смислів є імпліцитними [4, с. 12]. М.В. Нікітін підкреслює, що імпліцитні смисли «становлять важливий і невідмінний, інформаційно надзвичайно ємний компонент вербальної комунікації, що доповнює й модифікує експліцитні значення мовлення та вписує їх у сукупну змістову структуру комунікації» [11, с. 646]. Розмежування інтендованих імпліцитних смислів, які є актуалізованими в дискурсі на ґрунті комунікативної інтенції мовця, та неінтендованих [16] (інакше – планованих і непланованих [4]) ставить завдання встановлення мовних засобів, які сприяють інтендуванню й виведенню імпліцитних смислів у дискурсі. Адже імпліцитні смисли не є невербалізованими, вони вербалізуються опосередковано за допомогою експліцитних. Як слушно зауважує О.Т. Кривоносов, «думка прихована, імпліцитна, матеріально не виражена в звуках (символах, знаках), що фізично сприймаються, є наявною тільки тоді, коли для неї існує відповідна форма, представлена в цьому випадку не прямо, а індиректно, через взаємодію інших форм» [7, с. 597]. Саме такими формами є індикатори імпліцитного смислу – вербальні й невербальні засоби, що вказують на наявність у висловленні імпліцитного смислу. За їхньою допомогою адресант інтендує, а адресат

виводить імпліцитний смисл, тобто вони допомагають адресантові «вкласти», а адресатові – вивести з висловлення певний імпліцитний смисл. Вербальні індикатори імпліцитних смислів становлять своєрідні ««значеннєві віхи», «ключові слова», що дозволяють у процесі сприйняття висувати коригувати гіпотези щодо змісту» [2, с. 95]. Тому актуальність дослідження таких засобів не викликає заперечень.

Залежно від того, на наявність якого саме імпліцитного смислу вказують індикатори, вони поділяються на пропозиційні, іллокутивні й перлокутивні [1].

Метою цієї статті є систематизація перлокутивних індикаторів імпліцитного смислу, які вживаються у висловленнях німецької мови в процесі реалізації діалогічного дискурсу. Об'єктом дослідження є висловлення, що містять імпліцитні смисли та реалізують імпліцитні мовленнєві акти (далі – МА) в німецькомовному діалогічному дискурсі, які аналізуються на предмет встановлення перлокутивних індикаторів імпліцитного смислу на матеріалі сучасних німецькомовних драматургічних творів напрямків «Das neue deutsche Drama» та «Volksstück», які відображають діалогічний розмовний дискурс [1, с. 66].

Термін «індикатор», що походить від лат. *indicare* – «показувати» [18: 350], широко застосовується лінгвістами для позначення вербальних і невербальних засобів, які є проявами певних лінгвальних явищ

(розповсюджене також термін 'прагматичний маркер' [17, с. 118]).

При цьому підкреслюється провідна властивість індикаторів – вони не позначають однозначного відношення між вираженням і змістом, тобто застосовуються як 'показник', а не як 'ознака' [18: с. 353]. Ця властивість індикаторів відповідає недетерміністському принципу сучасної лінгвістики. Той факт, що висловлення містить певні індикатори, не завжди є підставою вважати, що воно неодмінно має відповідний смисл.

Перлокутивними індикаторами імпліцитних смислів виступають висловлення, які супроводжують імпліцитні МА. Їх вживання зумовлене наявністю в інтенції адресанта перлокутивної мети вплинути на адресата таким чином, щоб той вивів імпліцитний смисл МА, які реалізуються за допомогою цих висловлень, належать до іллокутивного типу метакомунікативних контактивів – вони пояснюють імпліцитний МА, наводячи адресата на думку про те, що цей МА є імпліцитним, тобто містить імпліцитні смисли: *Ich meine..., Ich will sagen..., Was ich sagen wollte..., Ich versuche, dir was anzudeuten, Verstehe mich richtig, Hast du mich verstanden?, Verstehen Sie?, Schau mal...* тощо.

Під метакомунікацією лінгвісти розуміють «комунікацію про комунікацію, тобто спілкування мовців про мову і / або мовлення» [15, с. 431], коли «сама комунікація стає предметом розмови» [3, с. 85]. Різновидом метакомунікації є фатична метакомунікація – застосування мовних засобів мовцем з метою регулювання процесу мовленнєвої комунікації шляхом встановлення, підтримки або обривання контакту [12; 14]. З іншого боку, метакомунікативне спілкування можна вважати різновидом фатичного, оскільки фатична функція мови може реалізуватися й поза метакомунікацією завдяки етикетним формулам [4, с. 221; 13, с. 113], фатичним емотивам [9], риторичним запитанням як засобам мовної fascinaції [6, с. 111], вокативам (звертанням) [20, с. 77], фатичним мовленнєвим жанрам [4, с. 259]. Інакше кажучи, метакомунікації фатична комунікація співіснують, частково накладаючись одна на одну.

У запропонованій нами мовленнєво-актової типології мовленнєві акти, які ґрунтуються на іллокутивній цілі мовця встановити, підтримати або обірвати мовленнєвий контакт з адресатом, об'єднуються в іллокутивний тип контактивів [1, с. 165]. Серед них ми виділяємо метакомунікативні контактиви – такі МА, які реалізу-

ються адресантом переважно для підтримки мовленнєвого контакту з адресатом шляхом коментування перебігу мовленнєвої взаємодії. Реалізуючи такі МА, адресант пояснює, описує інші свої МА, які він щойно здійснив або збирається здійснити: *Ich möchte dir etwas erklären, Wie gesagt..., Soll ich dir einen Ratschlag geben?, Ich habe eine Bitte an Sie, Das ist mein Ernst, Ich bitte Sie* тощо, привертаючи увагу адресата до своїх слів або акцентуючи певні змістові одиниці.

Часто метакомунікативні контактиви реалізуються за допомогою перформативних виразів. У цьому зв'язку слід підкреслити, що необхідно відмежовувати мовленнєві акти різних іллокутивних типів, виражені перформативно, від контактивів перформативної форми, які виконують метакомунікативну функцію [10], тобто описують наступний МА і сприяють у такий спосіб підтримці комунікативного контакту з адресатом. Наприклад, у наступному діалозі роздратований мовець – відвідувач ресторану – коментує свій МА запитання, реалізуючи тактику наполягання:

(1) Müller: *Kein Schwein! Was haben Sie denn?*

Max: *Sie laufen ja!*

Müller immer hin und her: *Das geht Sie nichts an, Sie! Ich frage: was bekommt hier der, der Hunger hat? Zeigen Sie mir keine Speisekarten! <...> Was haben Sie? Die Wahrheit!*

Max: *Ich muß erst nachsehen. (Horváth, S. 242)*

За твердженням М.Ю. Міхєєва, «такі випадки можна назвати послабленими перформативами: в них залишається тільки метатекст, або автокоментар мовця, але немає тієї соціально значущої дії, яка є необхідною в реальному перформативному висловленні» [10, с. 223] (виділено в оригіналі).

Крім того, перформативність залежить від локутивного компоненту висловлення – вона 'блокується' введенням у висловлення модальних часток (*Ich darf doch die Sitzung schließen*), заперечення (*Ich verspreche nicht, zu kommen*), наголосом (*ICH bitte dich darum (und nicht er)*) [19, с. 107], перетворюючи мовленнєвий акт відповідного іллокутивного типу в асертив або в метакомунікативний контактив. У наступному дискурсивному фрагменті саме наголос 'блокує' перформативний смисл, індикуючи асертив-заперечення:

(2) Besucher: *Und wozu das alles?*

Der Mann: *Das frag ich Sie. Wozu diese dilettantische Vorstellung?*

Besucher: *Und wozu die deine? (Stolper, S. 77)*

Метакомунікативні контактиви виступають частиною складного, зокрема складеного, МА. Складений МА поєднує МА, які перебувають у відношенні специфічного сприяння: сприятливий МА (метакомунікативний контакт) і сприяльний МА (МА іншого іллокутивного типу), який є основним [5, с. 29]. Специфічність відношення «між простими МА є такою прагматичною інтерпретацією відношення загального сприяння, завдяки якій у це відношення вводиться ознака «необхідність» (і таким чином утворюється відношення «достатнє й необхідне підґрунття – наслідок»)» [5, с. 24].

Перлокутивна зумовленість сполучення метакомунікативного контактиву з мовленнєвим актом іншого іллокутивного типу в складному МА полягає в підпорядкуванні перлокутивної цілі адресанта підтримати контакт з адресатом його перлокутивної цілі, яка відповідає основному МА, причому сприяння має «конвенціональний характер – воно встановлено правилами мовленнєвого етикету або мовленнєвою практикою» [5, с. 42].

Метакомунікативні контактиви сприяють здійсненню перлокутивного акту або запобіганню небажаних перлокутивних наслідків через реалізацію основного МА, тому дослідники називають їх перлокутивними індикаторами або оптимізаторами [8].

Перлокутивні оптимізатори є водночас і іллокутивними індикаторами ІС – вони супроводжують індиректні МА і вказують на індиректну іллокуцію й асоційовану перлокуцію асертивного типу – *Ich schwöre es Ihnen, Glauben Sie mir, Ich vermute, Ehrlich gesagt, Das ist doch wahr, Ich glaube, Eins ist wahr, Ich bin mir bewusst* тощо, директивного типу: *Seien Sie so lieb, Tun Sie mir den Gefallen, Schau mal, Ich sage dir, Ich bitte dich* тощо, квеситивного типу – *Sag mal, Antworten Sie, Wenn ich fragen darf, Was meinst du?, Das interessiert mich sehr, Eines muss ich wissen, Los!, Was ich dich fragen wollte* тощо, комісивного типу – *Ich sage, Ich warne dich, Das ist mein Ernst, Das kannst du mir glauben, Ernstlich,* тощо, експресивного типу – *Mensch!, Mann!, Du lieber Himmel!, Mein Gott!, Ach du meine Güte!, Du liebe Zeit!, Wie?, Was?, Oder?, Nicht?, Nicht wahr?* тощо.

Зазначені засоби вживаються для оптимізації асоційованого впливу. Неасоційовані перлокуції супроводжуються такими висловленнями як *Sei nicht böse, Erschrick nicht, Ich habe eine Überraschung, Wenn du nicht schlecht von mir denkst* тощо (для інтенсифікації

мовленнєвого впливу), *Ich versuche, dich ein wenig zu besänftigen, Es ist für mich sehr wichtig, dich zu überzeugen, Ich möchte dich nicht enttäuschen, Ich möchte dich nicht beleidigen, Es macht mir keinen Spaß, dich zu demütigen* тощо (для мітигації мовленнєвого впливу).

Перлокутивні оптимізатори, які супроводжують імпліцитні МА і сприяють виведенню імпліцитного смислу адресатом, є перлокутивними індикаторами імпліцитного смислу. Їхня індикуюча роль полягає в тому, що вони, привертаючи увагу адресата до імпліцитного смислу, дають змогу йому вивести цей смисл. Отже, перлокутивні індикатори імпліцитного смислу – вербальні засоби, що вказують на наявність у висловленні перлокутивної цілі адресанта донести до адресата іллокутивну і / або пропозиціональну імплікацію.

Якщо пропозиціональні індикатори імпліцитного смислу вказують на наявність у висловленні пропозиціонального імпліцитного смислу, а іллокутивні, – відповідно, на наявність іллокутивного імпліцитного смислу, то перлокутивні індикатори можуть вказувати на наявність і пропозиціонального, і іллокутивного імпліцитного смислу оскільки перлокутивна імплікація відіграє зумовлюючу роль відносно пропозиціональної та іллокутивної імплікації [1, с. 196].

Перлокутивні індикатори імпліцитного смислу поділяємо на неспецифічні – такі, що співпадають з перлокутивними оптимізаторами, і специфічні – такі, що вживаються саме для індикації імпліцитних смислів. Перші є водночас і іллокутивними індикаторами імпліцитного смислу – вони супроводжують індиректні МА і вказують на індиректну іллокуцію й асоційовану перлокуцію наприклад:

(3) Grau: *Soll ich dir einen Ratschlag geben. So fürs Leben? Je blöder was ist, desto standfester mußt du es verteidigen! Ganz wichtig. (+> Du mußt deine Idee verteidigen, obwohl sie blöd ist)*

Leo: *Ja. Mhm. (Bauersima, Desvignes, S. 46)*

У наступному діалозі адресант передбачає високий ступінь імовірності відмови адресата на його пропонування сумісної дії, тому вживає цілу низку перлокутивних індикаторів, виказуючи свою нерішучість; проте, адресат, все ж таки відмовляє адресантові:

(4) Leo: *Sag mal, also, ich wohn ja hier gleich um die Ecke. Ich meine, wir könnten abhauen, sobald die Pizzas warm sind, und einen guten Film schauen, was meinst du? Und das Leben feiern, ich meine so*

richtig. (+> *Hauen wir ab, um bei mir zusammen einen Film zu sehen*)

Stella: *Durch zwei Meter Neuschnee... abhauen? <...> Außerdem mag ich große Leinwände lieber. Entschuldige.* (Bauersima, Desvignes, S. 33)

Найчастіше неспецифічними перлокутивними індикаторами імпліцитного смислу супроводжуються індиректні директиви, які ілюструють наведені приклади.

Специфічні перлокутивні індикатори імпліцитного смислу вказують адресатові на наявність у висловленні адресанта пропозиціонального і / або іллокутивного імпліцитного смислу: *Ich kann das nicht direkt sagen, Ich versuche, dir was anzudeuten, Verstehe mich richtig, Hast du mich verstanden?, Verstehen Sie mich?, Du verstehst wohl, was ich meine, Sie wissen doch, wie ich es meine, Klar?, Ist das deutlich genug?, Leuchtet das ein?, Du solltest dir über nachdenken* тощо, наприклад:

(5) Frau Wiesner: *Jetzt, wo sie mit einem Millionär verheiratet ist, ist Helene eigentlich volkstümlich, nicht? Aber immerhin Abstand muß sein.* (+> *Lass sie in Ruhe!*) *Ich weiß nicht, ob du mich verstehst.*

Erich: *Na klar. Obwohl sie eigentlich immer sehr zart in Ihren Andeutungen sind, nicht?*

Frau Wiesner: *Na, man soll ja keinem Menschen direkt ins Gesicht treten.* (Flatow, Pillau, S. 39)

Перлокутивні індикатори імпліцитного смислу насамперед, специфічні, є більш частотними в імплікативних МА [1, с. 205], оскільки ступінь конвенціоналізації їхніх смислів є низьким. Адресант за допомогою індикаторів прагне підвищити ймовірність виведення адресатом імплікативних смислів. У наступному діалозі адресант протягом декількох дискурсивних ходів намагається донести до адресата делікатне пропонування, застосовуючи специфічні, й неспецифічні перлокутивні індикатори імпліцитного смислу.

(6) Nico: *Hast du noch nie Lust gehabt, ein Kind zu haben? <...>*

Sophie: *Da müßte ich erst mal 'nen Typen finden.*

Nico: *Da brauchst du dir doch keine Sorgen machen. Ich meine, wie lange kennen wir uns schon? (+> Ich bin der richtige Typ)*

Sophie: *Weiß nicht, 'ne ganze Weile.*

Nico: *Genau. Und ich hab dich immer gemocht.* (+> *Ich bin der richtige Typ)*

Sophie: *Ich mag dich auch.*

Nico: *Ja, und also schau mal, ich seh viele Paare, die lieben sich bis zur Verblödung, die machen Kinder,*

und wenn die Flamme erlischt, sitzen sie in der Scheiße <...> Aber wenn du Kinder mit einem guten Freund oder Freundin hast, da ist alles anders <...> und in der Familie ist es die Harmonie, und die Kinder sind glücklich. Da solltest du mal drüber nachdenken. (+> *Wollen wir eine Familie bilden!)*

Sophie: *Hm. Und wo bleibt die Liebe?* (Bauersima, Desvignes, S. 52-53)

Таким чином, у якості перлокутивних індикаторів імпліцитного смислу в німецькомовному діалогічному дискурсі функціонують метакомунікативні контактиви – МА підтримання комунікативного контакту з адресатом. Вживання перлокутивних індикаторів імпліцитного смислу залежить від багатьох чинників дискурсивного контексту – дискурсивних стратегій і тактик, соціального статусу комунікантів їхнього психологічного стану, інституційних параметрів комунікації тощо.

Перспективи дослідження полягають у поглибленні аналізу та встановленні взаємозв'язку між уживанням пропозиціональних, іллокутивних та перлокутивних індикаторів імпліцитного смислу у висловленнях німецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л.Р. Безугла. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
2. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации / И.Н. Горелов. – М. : КомКнига, 2006. – 112 с.
3. Девкин В.Д. Диалог: Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской / В.Д. Девкин. – М. : Высшая школа, 1981. – 160 с.
4. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация / В.В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
5. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / В.И. Карабан. – К. : Вища школа, 1989. – 131 с.
6. Колтунова М.В. Конвенции как прагматический фактор делового диалогического общения / М.В. Колтунова. – М. : Акад. гуманитар. исслед., 2005. – 228 с.
7. Кривоносов А.Т. Язык. Логика. Мышление. Умозаключение в естественном языке / А.Т. Кривоносов. – М., Нью-Йорк : ВАЛАНГ, 1996. – 682 с.
8. Криворучко С.И. Функционирование перлокутивных оптимизаторов в немецкоязычном диалогическом дискурсе / С.И. Криворучко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2005. – № 667. – С. 63–66.
9. Ларина Т.В. Фатические эмотивы и их роль в коммуникации / Т.В. Ларина // Эмоции в языке и речи. – М. : Изд-во РГГУ, 2005. – С. 150–160.
10. Михеев М.Ю. Перформативное и метатекстовое высказывание (или чем можно испортить перформатив?) / М.Ю. Михеев // Логический анализ языка: Противоре-

- чивость и аномальность текста. – М. : Наука 1990. – С. 213–225. 11. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб : Научный центр проблем диалога, 1996. – 760 с. 12. Почепцов Г.Г. Фатическая метакommunikация / Г.Г. Почепцов // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин : Изд-во Калининского гос. ун-та, 1981. – С. 52–59. 13. Формановская Н.И. Эмоции, чувства, интенции, экспрессия в языковом выражении / Н.И. Формановская // Эмоции в языке и речи. – М. : Изд-во РГГУ, 2005. – С. 106–116. 14. Чхетиани Т.Д. Специализированные метакommunikативные сигналы поддержания речевого контакта / Т.Д. Чхетиани // Прагматические и текстовые характеристики предикативных единиц. – Краснодар : Изд-во Кубанск гос. ун-та, 1987. – С. 33–42. 15. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bußmann. – Stuttgart : KJöner, 2002. – 783 S. 16. Grice H.P. Intendieren, Meinen, Bedeuten / H.P. Grice // Handlung, Kommunikation, Bedeutung. – Fr./M. : Suhrkamp, 1993. – S. 2–15. 17. Récanati F. Meaning and force: The pragmatics of performative utterances / F. Récanati ; translation of Les enonces performatifs, published : Paris : Editions minuit, 1981. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. – 278 p. 18. Sager S.F. Sprache und Beziehung. Linguistische Untersuchungen zum Zusammenhang von sprachlicher Kommunikation und zwischenmenschlicher Beziehung / S.F. Sager. – Tbingen : Niemeyer, 1981. – 488 S. 19. Searle J.R. How Performatives Work / J.R. Searle // Essays in Speech Act Theory. – Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 2001. – P. 85–107. 20. Wunderlich D. Studien zur Sprechakththeorie / D. Wunderlich. – Fr./M. : Suhrkamp, 1976. – 416 S.
- ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ**
1. Flatow C., Pillau H. Das Fenster zum Flur. Volksstück in fünf Bildern / Curth Flatow, Horst Pillau // Drei Stücke aus Berlin. – B. : Colloquium, 1968. – S. 5–91. 2. Horváth Ö. v. Zur schönen Aussicht / Ödon von Horváth // Spectaculum 18. – Fr./M. : Suhrkamp, 1973. – S. 225–269. 3. Bauersima I., Desvignes R. FILM / Igor Bauersima, Réjane Desvignes // Theater, Theater: Aktuelle Stücke 13. – Fr./M. : Fischer, 2003. – S. 7–95. 4. Stolper A. Konferenz mit Knarrpanti / Armin Stolper // ders. Die Karriere des Seilänzers. Neun Erzählungen und ein Stück. – Rostock : Hinstorff, 1981. – S. 49–93.